

ABAST DEL DRET A JUSTÍCIA GRATUÏTA: BENEFICIARIS I PRESTACIONS. CARÈNCIES ACTUALS

El contingut de la ponència que m'han encomanat, "l'abast del dret a la justícia gratuïta," comporta fer un recorregut pels seus beneficiaris, requisits i prestacions que han d'acompanyar el reconeixement del dret a l'Assistència Jurídica Gratuïta.

Tenint en compte que el temps per fer la ponència és reduït i valuós, i que tant la vigent Llei 1/1996, de 19 de gener d'Assistència Jurídica Gratuïta, (LAJG) amb les reformes que ha tingut, com l'Avantprojecte de Llei d'Assistència Jurídica Gratuïta, el teniu tots a l'abast, la meva intervenció anirà dirigida més en el sentit de efectuar una comparació del contingut material del dret i dels beneficiaris que recollia la redacció anterior, la que conté la llei actual, després de la reforma soferta arran del Reial Decret Llei 3/2013, de 22 de febrer, pel que es modifica el règim de les taxes en l'àmbit de l'Administració de Justícia i el sistema d'assistència jurídica gratuïta, vigent des del 24 de febrer de 2013, així com la regulació prevista per l'Avantprojecte de LAJG. Així mateix, intentaré des de la meva experiència pràctica, efectuar un anàlisi crític al respecte i respecte a les previsions de futur en la matèria.

Beneficiaris

Mitjançant la Llei 16/2005, de 18 de juliol, es va modificar la Llei 1/1996, de 10 de gener, d'Assistència Jurídica Gratuïta, per incorporar al nostre ordenament jurídic la Directiva 2003/8 del CE, de 27 de gener de 2003, destinada a millorar l'accés a la justícia en els litigis transfronterers, mitjançant l'establiment d'unes regles mínimes comuns relatives a la justícia gratuïta per aquests litigis, de manera que, en matèria civil o mercantil, les persones físiques, ciutadans de la Unió Europea o nascuts de tercers països que resideixin legalment en un dels estats membres, podran obtenir el reconeixement del dret si reuneixen els requisits legalment establerts.

Així mateix, mitjançant el Reial Decret Llei 3/2013, de 22 de febrer, es modificà la Llei 10/2012, de 20 de novembre, per la que es regulen determinades taxes en l'àmbit de l'Administració de Justícia i de l'Institut Nacional de Toxicologia i Ciències Forenses, i es va modificar de forma substancial la Llei 10/1996, d'Assistència Jurídica Gratuïta.

Les principals modificacions que el referit Reial Decret Llei va introduir en la regulació del dret a l'Assistència Jurídica Gratuïta són els següents:

- Introducció de nous beneficiaris del dret a l'assistència jurídica gratuïta, sense necessitat d'acreditar insuficiència de recursos.
- Augment del límit legal d'ingressos pel reconeixement del dret a l'assistència jurídica gratuïta.
- Es substitueix la referència que conté la Llei 1/1996 al salari mínim interprofessional, per la del Indicador Públic de Renda d'efectes Múltiples (IPREM).
- El reconeixement del dret comporta a més de l'exempció del pagament dels dipòsits, l'exempció del pagament de les taxes judicials.
- El sol·licitant del dret, ha d'indicar si interessa totes les prestacions que comporta el reconeixement del dret, i en cas de que no les interessi totes, ha d'indicar les que sol·licita.

Respecte a aquesta darrera qüestió, es previsible que molts ciutadans que, per la seva capacitat econòmica, resultin creditors del dret a l'AJG, la sol·licitin per gaudir de l'exempció de les taxes judicials, dipòsit per recursos o pèrits i la seva defensa l'assumeixi un lletrat particular.

Pel que fa als **nous beneficiaris del dret, que no requereixen acreditar insuficiència de recursos per litigar** es van introduir els següents:

- les **víctimes de violència de gènere, de terrorisme i de tràfic de éssers humans**.
- els **menors d'edat i les persones amb discapacitat víctimes d'abús o maltractament**, disposant-se així mateix que les persones discapacitades comptaran amb assistència pericial especialitzada.
- els drethavents de les víctimes, en cas de que hagin mort, amb excepció del seu agressor.
- les **associacions d'utilitat pública** que tinguin com a **finalitat la promoció i defensa dels drets de les persones amb discapacitat senyalades a l'apartat 2n. de l'article 1 de la Llei 51/2003, de 2 de desembre, d'igualtat d'oportunitats, no discriminació i accessibilitat universal de les persones amb discapacitat** (grau de minusvalidesa igual o superior al 33%, persones que tinguin

reconeguda una pensió d'incapacitat permanent en grau de total, absoluta o gran invalidesa i pensionistes de classes passives que tinguin reconeguda una pensió de jubilació per incapacitat permanent pel servei o inutilitat).

- **les víctimes d'accidents que pateixin seqüeles permanents que els impedeixin desenvolupar la seva activitat habitual o requereixin ajut d'altres persones per portar a terme les tasques més elementals.**
- **la Creu Roja**

L'avantprojecte de LAJG, manté l'ampliació introduïda pel Reial Decret Llei 3/2013 de 22 de febrer, i afegeix que, igualment, sense necessitat d'acreditar insuficiència de recursos per litigar, gaudiran d'aquest dret els **sindicats i representants unitaris i sindicals dels treballadors quan exercitin un interès col·lectiu en defensa dels treballadors i beneficiaris de la Seguretat Social**, d'acord amb el que està establert a la Llei 36/2011, de 10 d'octubre reguladora de la jurisdicció social, i **per l'exercici d'accions per l'efectivitat dels drets laborals en els procediments concursals.**

Pel que fa a les víctimes de violència de gènere, fins la modificació introduïda pel referit Reial Decret i que, com s'ha dit, manté l'avantprojecte de LAJG, les víctimes de violència de gènere tenien garantida la defensa jurídica especialitzada de forma immediata, però l'accés a la justícia gratuïta seguia els requisits generals, de manera que si no se'ls hi reconeixia el dret, tenien que abonar després les despeses generades.

S'ha de dir que, tant al Reial Decret esmentat, com a l'avantprojecte de llei d'assistència jurídica gratuïta, estableixen que el benefici d'assistència jurídica gratuïta es perdrà en cas de sentència absolutòria ferma o arxiu ferm del procediment penal, sense l'obligació d'abonar el cost de les prestacions gaudides gratuïtament fins aquest moment. Si bé d'entrada sembla que aquesta regulació o previsió no tingui cap sentit, doncs si no s'han de reemborsar les costes generades fins aquest moment, ens preguntarem quins efectes té la pèrdua del dret, probablement, aquesta norma respon a la possibilitat de que es trobi en tràmit el procés de família que pot derivar-se d'una situació de violència de gènere. En aquest supòsit, ell lletrat que ha assistit en torn de guàrdia a la víctima, per portar la seva defensa en el procés de família haurà d'acreditar que el procediment penal es troba en tràmit o bé que es va dictar sentència condemnatòria.

D'altra banda, és criticable que el barem per perdre aquest dret sigui el que indica la norma, doncs tots sabem que, en casos de denúncies per maltractament psicològic, són freqüents les sentències absolutòries per la dificultat que comporta provar aquest tipus de maltractament.

Seguint amb els beneficiaris del dret a l' AJG, cal assenyalar que l'avantprojecte manté el reconeixement del dret a la justícia gratuïta **dels treballadors i beneficiaris del Sistema de Seguretat Social en la primera instància de la jurisdicció social, establint que, pels recursos de suplicació que puguin interposar els treballadors i beneficiaris de la Seguretat Social, s'haurà d'acreditar la insuficiència de recursos.** Tot i això, d'acord amb el que preveu l'article 4.3 de la Llei 1072012 gaudiran d' una exempció del 60% de la taxa prevista.

Atorgar aquest dret sense tenir en compte la capacitat econòmica del sol·licitant, i només en funció del col·lectiu al que pertany, es discriminatori i contrari a l'essència del benefici de justícia gratuïta. És indiscutible que les víctimes de violència de gènere han de comptar amb les màximes garanties de defensa i recolzament i és per aquest motiu que és imprescindible que rebin assistència immediata i amb caràcter prioritari, però això no obsta que, amb posterioritat, hagin d'acreditar la seva insuficiència de recursos. En el mateix sentit, no està justificat que entitats com la Creu Roja, els sindicats o les associacions de consumidors i usuaris restin exemptes d'acreditar la insuficiència de recursos, màxim si alguna d'elles es nodreix, ni que sigui en part, amb recursos provinents de subvencions públiques. Pel que fa a víctimes d'accidents que pateixin seqüeles permanents que els impedeixin desenvolupar la seva activitat habitual o requereixin ajut d'altres persones per portar a terme les tasques més elementals, potser seria més ajustat que la única prestació que tinguessin reconeguda sense necessitat d'acreditar la insuficiència econòmica fos la de l'exempció del pagament de les taxes, atès que les indemnitzacions a reclamar poden ser molt elevades.

Requisits pel reconeixement del dret

Els requisits bàsics pel reconeixement del dret, recollits a l'article 3 de la Llei 10/1996, de 10 de gener, d'AJG, van ser substancialment modificats pel Reial Decret 3/2013, de 22 de febrer, en el sentit de modificar el sostre d'ingressos establert per la Llei

10/1996 d'AJG pel reconeixement del dret i els manté l'Avantprojecte de Llei d'Assistència Jurídica Gratuïta.

Fins el Reial Decret Llei 372013, el límit pel reconeixement del dret a l'AJG, per persona física i unitat familiar estava fixat en el doble del salari mínim interprofessiona (SMI). Amb l'entrada en vigor del referir Reial Decret, com antecedentment he comentat, es substitueix el SMI, com indicador, per l'IPREM i s'especifica que els recursos i ingressos econòmics es comptaran bruts. L'Avantprojecte de LAJG, segueix establint com a índex de referència el de l'IPREM, fet que ha generat crítiques doncs no hi ha obligació d'actualitzar-lo anualment, essent que des de l'any 2010 es mante en el mateix import. Per contra, el SMI, en virtut del disposa l'article 27.1 de l'Estatut dels Treballador ha de ser anualment revisat.

Pel que fa a les persones físiques no integrades a cap unitat familiar, el sostre és de dos IPREM, el que actualment suposa uns ingressos bruts mensuals de 1.065,02.-euros o uns ingressos bruts anuals de 12.780,24.-euros. La substitució de l'indicador del SMI pel de l'IPREM perjudica a aquestes persones, doncs el límit legal d'ingressos ha baixat dels 1.290,60.-euros mensuals (dos vegades el SMI) a 1.065.-euros mensuals (dos vegades l'IPREM).

Si la unitat familiar del sol·licitant està conformada per menys de quatre membres, el sostre està en 2,5 IPREM, el que, a data actual suposa 1.331,27.-euros mensuals o 15.795,30.-euros anuals.

Si els membres de la unitat familiar són quatre o més, el límit s'eleva a tres IPREM, el que actualment suposa uns ingressos mensuals, per aquest tipus d'unitat familiar, de 1.597,53.- euros o de 19.170,36.-euros anuals.

Es disposa així mateix, que si es donen circumstàncies especials, familiars, de salut o discapacitat, o derivades dels costos del procediment, la Comissió d'Assistència Jurídica Gratuïta podrà atorgar excepcionalment el dret, determinant expressament les prestacions que es reconeixen, si els ingressos de la unitat familiar del sol·licitant no excedeixen el quíntuple de l'IPREM (31.950,65.-euros), tenint en compte a més la carència de patrimoni suficient.

En aquest punt, s'ha de dir que, el fet de que sigui la Comissió d'Assistència Jurídica Gratuïta la competent per l'atorgament excepcional del dret, així com que les

resolucions dels Col·legis tinguin el caràcter de provisional, comporta una dilació innecessària en la seva resolució, que a la pràctica i durant tots aquests anys, s'ha pogut constatar. I dic innecessària, doncs els índexs de ratificació per part de les Comissions d'Assistència Jurídica Gratuïta, dels dictàmens provisionals que s'emeten pels Col·legis d'Advocats, són de més de 95%, fet que evidencia la qualitat de treball que, des de l'any 1996, s'està portant a terme en aquesta matèria per part dels Col·legis d'Advocats. Així doncs, caldria aprofitar la nova llei per simplificar aquesta estructura, legitimant als Col·legis d'Advocats per que puguin resoldre els expedients de sol·licitud de Justícia Gratuïta sense atorgar-los el caràcter de provisional, fet que permetria agilitzar la tramitació de l'expedient i en cap cas podria comportar perjudici pel sol·licitant.

Pel que fa a les modalitats d'unitat familiar configurades per la nova regulació, és d'assenyalar que s'equiparen als cònjuges no separats legalment, les parelles de fet constituïdes amb els requisits que els hi siguin exigibles, novetat que s'estava reclamant de forma insistent, doncs el fet de que els ingressos de les parelles de fet no es poguessin computar conjuntament generava veritables situacions de greuge comparatiu respecte als sol·licitants que conformen unitat familiar amb el seu cònjuge. Tot i això, s'estableix que per la determinació del concepte d'unitat familiar s'estarà al que estableix la Llei de l'Impost sobre la Renda de les Persones Físiques, fet que deixa sense resposta una situació que es veu sovint quan s'ha d'informar i resoldre un expedient, com és el fet de l'existència de fills majors d'edat que, convivint amb el sol·licitant, disposen d'ingressos propis. Hem de tenir en compte, que a efectes de l'IRPF, existeixen dues modalitats d'unitat familiar, que són::

1.- En cas de matrimoni, l'integrada pels cònjuges no separats legalment i, si n'hi hagués, els fills menors, a excepció de qui, amb el consentiment dels pares, visquin independentment d'aquests i els fills majors d'edat impossibilitats judicialment subjectes a pàtria potestat prorrogada o rehabilitada.

2.- En defecte de matrimoni o en els casos de separació legal, la formada pel pare o la mare i la totalitat dels fills que visquin amb un o una altra i reuneixin els requisits assenyalats per a la modalitat anterior.

De la regulació legal, a efectes fiscals, de les modalitats d'unitat familiar, se'n poden extreure les següents conclusions:

- Qualsevol altra agrupació familiar, diferent de les anteriors, no constitueix unitat familiar a l'efecte de l'IRPF.

- Ningú no podrà formar part de dues unitats familiars alhora.
- La determinació dels membres de la unitat familiar es realitzarà atesa la situació existent el dia 31 de desembre de cada any, per tant, si un fill complís 18 anys durant l'any, ja no formarà part de la unitat familiar en aquell període impositiu.

D'altra banda, el text de l'Avantprojecte de LAJG disposa que en tot cas, es valoraran individualment els mitjans econòmics en els processos de nul·litat, separació, divorci, guarda i custòdia, pensió per aliments i liquidació del règim econòmic matrimonial, però afegeix que en aquest cas, serà obligatori instar la petició de reconeixement de litis expenses, als efectes de procedir al seu reintegrament posterior. No podem compartir l'exigència d'haver de sol·licitar litis expenses, doncs d'una banda, aquesta figura a Catalunya està reduïda a la mínima expressió i d'altre, imposa al ciutadà i al lletrat una obligació de seguir una determinada línia de defensa que resulta contrària al principi d'independència i llibertat que ha de regir l'exercici professional i provoca un increment afegit a la conflictivitat que presideix els procediments de família.

Contingut material del dret

Pel que fa al contingut material del dret a l'AJG, hem de partir de les modificacions introduïdes en aquesta qüestió pel Reial Decret Llei 3/2013, en el sentit d'establir que el dret a l'AJG, compren a més de les prestacions que ja comprenia, l'exempció del pagament de les taxes judicials, regulant així mateix d'una manera més precisa l'assistència pericial gratuïta, en establir que el jutge o tribunal pot acordar en una resolució motivada que l'assistència pericial especialitzada gratuïta la portin a terme professionals tècnics privats quan s'hagi de prestar a menors i persones amb discapacitat psíquica que siguin víctimes d'abús o maltractament, ateses les circumstàncies del cas i l'interès superior del menor o de la persona amb discapacitat, i s'ha de poder prestar de manera immediata.

L'avantprojecte de LAJG com a novetat, estableix la inclusió expressa de rebre assessorament previ sobre la mediació, com alternativa a la via judicial. Així mateix, en el cas de víctimes de violència de gènere, de terrorisme i de tràfic d'éssers humans, menors d'edat i persones amb discapacitat, l'assistència jurídica gratuïta inclourà

l'assessorament i orientació gratuïtes de forma també prèvia a la interposició de la denuncia.

S'estableix així mateix, que encara que s'acrediti la insuficiència de recursos per litigar no es reconeixeran les prestacions que ja estiguessin cobertes per un contracte d'assegurança en el que el sol·licitant tingui la condició d'assegurat, essent obligatori que el sol·licitant faci constar aquesta circumstància a la sol·licitud.

L'article 6.1b) de l'Avantprojecte, estén l'assistència de lletrat no només al detingut o pres, sinó també a l'imputat que no hagi designat lletrat. En tots els casos, aquesta assistència es circumscriu a qualsevol diligència policial que no sigui conseqüència d'un procediment penal en curs o en la seva primera compareixença davant el Jutjat, o quan es porti a terme mitjançant auxili judicial i el detingut, pres o imputat no hagués designat lletrat en el lloc a on es presti.

La resta de prestacions que conté l'Avantprojecte de Llei d'Assistència Jurídica Gratuïta, són les mateixes i, en aquest punt, veiem que es mantenen una sèrie de carències que comporten un minvament a la tutela judicial efectiva.

En efecte, resulta imprescindible traslladar al legislador la necessitat d'ampliar el contingut de prestacions del dret per tal de que sigui realment eficaç. En aquest sentit, la reforma hauria d'incloure les següents prestacions: la defensa gratuïta per advocat en el procediment administratiu quan es determini legalment, així com davant els serveis de conciliació laboral; la figura del traductor, tant per les actuacions judicials com per aquelles altres actuacions que el lletrat precisi per preparar la defensa; la figura del comptador-partidor, doncs generen uns costos impossibles d'assumir pel beneficiari del dret a l'assistència jurídica gratuïta que dificulten que aquest dret sigui real i efectiu; la mediació tant prèviament a la interposició d'un procediment com quan ja està en tràmit i sigui el Jutge que remeti a les parts en litigi a aquest mitjà de resolució de conflictes.

Així mateix, s'ha d'assenyalar que l'avantprojecte de llei, continua sense fer menció a la gratuïtat de la obtenció de fotocòpies, disposant només l'obtenció gratuïta de còpies, testimonis, instruments i actes notarials, en els termes previstos a l'article 130 del Reglament Notarial. Igualment, s'hauria d'ampliar al 100% l'exempció del pagament dels drets aranzelaris que corresponguin per l'atorgament d'escriptures públiques.

Extensió temporal i insuficiència econòmica sobrevinguda

Pel que fa a l'extensió temporal del dret, l'avantprojecte de LAJG conté una novetat, recollida a l'apartat 3 de l'article 7, consistent en que el reconeixement del dret a l'assistència jurídica gratuïta, excepte en el transcurs d'una mateixa instància, té marcat un termini de caducitat d'un any, doncs transcorregut aquest termini no serà possible seguir gaudint del benefici per la interposició de recurs si l'interessat no porta a terme una nova acreditació de que no té mitjans per litigar. Efectivament, l'apartat 3 de l'article 7 de l'Avantprojecte disposa que, pel manteniment del benefici d'assistència jurídica gratuïta, serà necessari que el beneficiari ratifiqui personalment davant el Secretari judicial del Tribunal que va resoldre l'assumpte en primera instància la seva voluntat de presentar el recurs o d'intervenir en l'execució, tenint que deixar constància expressa de la seva identitat i del coneixement del contingut de la resolució. Feta la ratificació el beneficiari ha de lliurar testimoni de la mateixa al Col·legi d'Advocats a on, per seguir gaudint del dret tindrà que acreditar, amb data posterior a la resolució que pretén recórrer, la situació d'insuficiència de recursos, excepció feta de que hagi transcorregut el termini d'un any des de que se li va reconèixer el dret.

Realment aquesta exigència de ratificació de voluntat de recórrer només té sentit pel supòsit en que el lletrat hagués perdut el contacte amb el seu client. D'altra banda no sembla admissible que la pèrdua del benefici de justícia gratuïta s'estengui a l'execució, màxim quan en molts procediments i sobre tot en els penals, l'execució és intrínseca al procediment i la seva condició de condemnat.

En relació a la insuficiència econòmica sobrevinguda, l'Avantprojecte de llei estableix que no tindrà caràcter retroactiu.

Barcelona, trenta de setembre de dos mil tretze

Roser Pallerols Vidal